

הרב שאול ישראלי (זצ"ל)

תרומת איברים מאדם חי - סיכון התורם וקבלת תשלום - שו"ת*

א. המשמעות ההלכתית של סיכון התורם

איברים מתורם חי: האם מותר לאדם לסכן את עצמו על-ידי תרומת רקמה או איבר, כדוגמת מח-עצמות, כליה, אונת כבד, אונת ריאה? מהי רמת סיכון מותרת ומהי רמת סיכון אסורה?
האם אדם חייב לתרום מאיבריו לצורך הצלת חיי אדם אחר?

תשובה:

קיים חיוב מן התורה לעשות לצורך הצלת אדם הנתון בסכנה. זה נלמד ממה שנאמר בפרשת השבת אבידה: "והשבותו לו"¹ שמתפרש "השב את גופו לו"². ונאמר עוד בזה אוזרה: "לא תעמד על דם רעך"³ שמשמעותו: "לא תעמד על עצמך אלא חזור על כל הצדדים שלא יאבד דם רעך"⁴. ותכנו - כשרואה את חברו טובע בנהר או חיה גוררתו או לסטים באים עליו שהוא חייב להצילו⁵. ומוסף באזרה זו על מה שנלמד מהכתוב "והשבותו לו" שלא רק "אם זה שרואהו יכול להצילו, יצילו"⁶, אלא חייב גם לטרוח להזעיק אחרים, ואם יש צורך גם לשוכרם משלו, בכדי להצילו⁷.

מהדוגמאות שהבאנו נלמד, שאין להמנע מפעולת הצלה גם אם זה כרוך בסיכון עצמו על ידי פעולה זו. אולם, על ידי אחד מגדולי הפוסקים⁸

* את התשובות מסר הגר"ש ישראלי זצ"ל בכתב ידו (כולל ההדגשות) לעורך "אסיא", לקראת הכינוס הבין לאומי הראשון לרפואה, אתיקה והלכה שהתקיים במרכז הרפואי שערי צדק בירושלים, בקיץ תשנ"ג. בכינוס הרחיב הגר"ש ישראלי את הדברים, ודבריו הופיעו במלואם בספר הכינוס (הוצאת מכון שלזינגר, ירושלים תשנ"ו) עמ' 193-198.

1. דברים כ"ב, ב.
2. מסכת סנהדרין ע"ג, א, ורש"י שם.
3. יקרא י"ט, טז.
4. רש"י סנהדרין שם.
5. ברייתא סנהדרין שם.
6. רש"י שם.
7. מסקנת הגמרא בצורך בשני הפסוקים.
8. הרדב"ז (רכינו ווד בן זמרא) בתשובות הרדב"ז. סי' אלף נב, ולשונונת הרמב"ם סי' אלף תקפב. ועולים הדברים מהשוואת ותיאום שני המקורות. בשאלה אחת במושל האומר לישראל, "הנח לי לקצץ אבר אחד, שאינך מת ממנו או אמית ישראל חברך". אם יש עליו חיוב להסכים [להקריב] אבר שלו, כדי להציל את חברו ממיתה. והשיב על זה: איני רואה טעם לדין זה (היינו, להסכים) אלא מדת חסידות ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה. וממשך עוד: ואם יש ספק נפשות - הרי זה חסיד שוטה, דספיקא דידיה עדיף מרואי

מתבאר, שאין זה אמור אלא כשהסכנה הנשקפת מהפעולה למציל אינה אלא סכנה רחוקה, בגבול שפחות מחמישים אחוז, וכפי המסתבר - בגבולות שבני אדם מקבלים עליהם סיכון גם לשם ריוח למחיתים⁹. אבל אם קיימת סכנה שקולה, ומכל שכן אם "הספק מטה אל הודאי" שהמציל עצמו ייפגע, אינו חייב למסור נפשו ואפילו "מדת חסידות" אין בזה¹⁰.

דחבריה, ע"כ. והנה בתשובה האחרת מבאר את ההלכה של החיוב להציל חבירו מסכנת מות של טביעה, חיה או לסטים, ולומד מזה שהחיוב הוא למרות שיש בזה קצת סכנה, שבשביל הצלת ממון חבירו לא היה חייב, "אבל להציל נפש חבירו... אפילו במקום דאיכא ספק סכנה חייב להציל. והכי איתא בירושלמי". ואם לא הציל עבר על לא תעמד על דם רעך, ע"כ.

ובאילו דרגת סכנה המדובר שחייב להכניס עצמו, שהוא בכלל החיוב לא תעמד על דם רעך, ממשין שם ומבאר: "ומכל מקום אם הספק מטה אל הודאי אינו חייב למסור עצמו להציל את חבירו. ואפילו בספק מוכרע (כלומר, ספק מחצה על מחצה) אינו חייב למסור נפשו דמאי חזית וכו'. אבל אם הספק אינו מוכרע אלא נוטה אל ההצלה והוא לא יסתכן ולא הציל - עבר על לא תעמד". עכ"ל.

הנה מסתמך הוא בהבחנת דרגות הסיכון שחייב המציל להיכנס בו, שהמדובר כשהסיכון הוא קטן מחמישים אחוז. וירושלמי זה, מובא גם בב"י על הטור סי' תכא בזה הלשון: "ירושלמי מסיק אפילו להכניס עצמו בספק סכנה חייב, ע"כ. ונראה הטעם מפני שהלה דאי הוא ספק. וכל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא, עכ"ל. לפי הרדב"ז אין המדובר רק בסכנה רחוקה. (ועי' מנ"ח סי' רלט שתמה על הלכה זו שביירושלמי, שהושמטה באמת מהש"ע. שלפ"ז גם הירושלמי אינו מחייב בסכנה ממש, אלא בכעין זו, שבני אדם מסכנים בה גם לשם קיומם ומשפחתם).

ולפ"ז, בשאלה הקודמת, שבה המדובר כשאין סכנת נפשות (כפי שהדיגש שבהיות הדבר כרוך עם סכנת נפשות אין זה אלא חסיד שוטה, שעדיף ספיקו גם מודאי של חבירו. זהו כפי שקבע גם בתשובה השניה) לכאורה יש להבין: למה במקרה השני של טובע בנהר וכיו"ב קובע שאם לא הציל עבר כ"לא תעמד על דם רעך" בעוד שבמקרה הראשון הגדיר זאת רק בתור מדת חסידות, שאינם ראוי לשבח ו"אשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה", אבל חיוב אין.

אלא שהביאור הוא כפי שהודגש בדברינו, שחיוב הצלת חבירו, הוא מגדרי השבת אבידה, שהוא נרחב אמנם מהשבת ממונו של חבירו. אולם גם הוא מוגבל רק בחיוב טרחה, ולו גם טרחה הדרושת מאמץ, אבל אין החיוב מגיע עד כדי פגיעה בגופו, אף לא באבר ממנו, וגם אין בזה סכנת נפשות. כי נשיאת סבל וכאב גופני, איננה כלולה בחיוב שהתורה מטילה על האדם לטובת חבירו. ע"כ אין זו אלא "מדת חסידות" שהוא דרגה יותר גבוהה אף ממדת לפנים משורת הדין. שהיא על כל פנים מדה נתבעת וגובלת עם מדת סדום [אם לא מקיימים אותה - העורך]. (עי' במ"ל, ב: לא חרבה ירושלים וכו'. וב"ק כ', ב תוד"ה, הא). והסכים לפסק זה באגרות משה (יו"ד חלק ב' סי' קעד, ענף ד).

ואם הנדרש הוא תרומת דם וכיו"ב דברים שהגוף מחדש אותם, לפי העקרון שנלמד מהדוגמאות שבגמרא שהחיובים הם רק בגבולות הטרחה, נראה שגם בזה אין לכלול זאת בכלל המצוה של "השבת גופו", אבל מכל מקום מן הראוי לכלול זה בגדרי של "לפנים משורת הדין" כיון שאין האדם חסר ממש על ידי זה, ואין זה גורם אלא אי נעימות לשעה קלה.

9. כיו"ב בספר "משפט כהן" למרן הרב זצ"ל סי' קמג בדרשת חז"ל על הפסוק לא תגורו מפני איש ומתפרש בחז"ל גם במקום סכנה "שבדאי א"א לומר בודאי סכנה... אלא דאי מיירי בספק רחוק, חששא בעלמא שדרכתם של בני אדם להכנס בכה"ג אפילו בעסקי ממון, וכהא דב"מ קיב, א: ואילוי הוא נושא את נפשו, מפני מה עלה בכבש ונתלה באילן ומסר את עצמו למיתה - לא על שכרו?

10. הרדב"ז בתשובה אלף נב, שהובאה לעיל מכנה אותו בשם "חסיד שוטה". ומכל מקום כדאי לציין שלא אמר שעושה מעשה אסור. ופירושו שיש ולפעמים שיש ענין בשיקול זה. ועי'

עוד נלמד מאותן דוגמאות שהבאנו, שאין חיוב ההצלה, רק כמה שכרוך בטרחה של המציל, ואף אם זו דורשת מאמץ גופני, ואף סיכון כמדת מה. אולם אין חיוב לתרום מגופו הוא, אבר או רקמה דוגמת כליה וכיוצא בזה, שאינו עומד להתחדש בגוף התורם, ואף על פי שהסיכון הוא, כאמור, לא רב¹¹. אם כי "מדת חסידות" יש גם בזה בכדי להציל חבריו ממות "ואשרי חלקו מי שיוכל לעמוד בזה"¹². ואם הנדרש להצלת חיים הוא תרומת דם, או מוח עצמות וכיוצא בזה - דברים שהגוף עומד לחדשם ולהחזיר למצב הקודם, נראה שגם בזה אין חיוב¹³, ומכל מקום יש להמליץ על זה בתור מעשה, שהוא מגדר לפניים משורת הדין¹⁴.

ב. מכירת איברים

האם אדם רשאי לתרום רקמה או איבר מגופו תמורת תשלום?¹⁵
האם מכירת איברים מותרת או אסורה?

תשובה:

כלל נקוט בידינו, שמצוה שהתורה מחייבת לעשות אדם לרעהו, צריכה להיעשות ללא כל תשלום¹⁶. משום כך השבת אבידה גם אם המוצא טרח עבורה טרחה רבה עד שהחזירה לבעליה אינו רשאי לקבל שכר עבור טרחתו, פרט אם זה גרם לו להתבטל מעיסוק אחר שהיה עוסק בו, אז יכול לקבל "שכר בטלה"¹⁷. מטעם זה עצמו, מעשה הצלה שעושה לחבירו, אם

במשפט כהן ס"ה הג"ל ש"כ בזה: אני נבוך בזה טובא... לכאורה אין שום מקום למסור נפשו אפילו בשביל הצלת חבריו שדי לנו דחויבא ליכא בקום ועשה... אבל אין לנו שום מקור לאיסור. (שם עמ' ש'). ועי' גם אג"מ הנ"ל עמ' רצ"ג.

11. רדב"ז בתשובה הנ"ל, והרחב ביאור דבריו לעיל בהערה 8.

12. הרדב"ז שם בסיכמו. וע"ע בש"ך י"ד ס"ה קנו ס"ק ג ש"כ כשאונסים אותו לעבור על "לא תעשה" ויכול להציל את עצמו מזה ע"י פגיעת אבר מגופו: ואם יש סכנת אבר צ"ע אי דמי לממון (שחייב להציל עצמו אפילו בכל אשר לו) או לנפש (שאינן בזה חיוב מסירות נפש) צ"ע... ונראה לקולא, עכ"ל. ולא ציין את דברי הרדב"ז שדן בלא-תעשה של "לא תעמד על דם רעך", שפשוט לו שאין חיוב בזה רק "מדת חסידות". אלא שיש מקום לחלק, לפי מה שהוסבר לעיל (הערה 8) שחיוב הצלת חבר הוא מגדרי "השבת אבידה", שאין זה כולל חיוב פגיעה בגופו. על כן יש לומר שספיקו של הש"ך הוא רק בל"ת שאינו מחויבי אדם לחבירו. ואין לזה ענין בנידון של הש"ך.

13. לפי מה שנחבאר (הערה 8) יסוד דבריו של הרדב"ז, ניתן לומר שכל שהדבר פוגע בגופו של המציל אין חובה.

14. לפי מה שכתבנו לעיל סוף הערה 8.

15. ראה עוד מה שכתב הגרש"ז איערבאך וצ"ל, הובא ב"נשמת אברהם" כרך ד', חלק חו"מ, ס"ה ת"כ, ס"ק א.

16. מסי בכורות כ"ט, א'.

17. מסי בבא מציעא ל', ב.

מחולי ואם מסכנת מות, שמוגדר בשם "אבידת גופו"¹⁸ אסור לקבל עבורה שכר.

אכן תרומת אבר או רקמה, שנתרמת לצורך השתלה בגוף החולה, שכפי שכבר נתבאר, שאין בזה חיוב מעשי, כי כאמור, אין זה כלול במצוה של "השבת גופו", רשאי התורם לקבל שכר. שכן נקבע בהלכה חיוב תשלום מחמשה סוגים והם: נזק, צער, ריפוי, שבת ובושת, במקרה של אדם שהזיק את חברו באלה העניינים. ושם נקבע גם דרך ההערכה של גובה התשלום.¹⁹ כמו כן אומרת ההלכה שחיוב תשלום זה קיים אפילו כשהניזק הרשה לחבירו שיזיקו, אם בחבלה ואם בחיסור או השחתת אבר. ואפילו אם אמר לו במפורש שפוטרו מכל תשלום. והדבר מוסבר בנימוק שאין אדם מוחל על אבריו.²⁰

אין איפוא שום סיבה לאסור על התורם מגופו, לבקש ולקבל תשלום תמורת תרומתו. גובה התשלום ניתן להקבע ע"י התניה בין התורם לבין מי ממשפחת מקבל ההשתלה.²¹

וכן נכון הדבר גם עבור תרומת דם אפילו כשהדבר נצרך לצורך הצלת חיים, כיון שאין לקבוע בזה חיוב מוחלט.²²

תשלום זה, כל עוד הוא בגבולות סכירים, אין לראות זאת כסתגנות או כבלתי מוסרי מאחר שלתורם נגרם בזה סבל גופני ועתים גם נפשי, וכאמור כבר נקבע שאין אדם מוחל על ראשי איברים.²³

עם זאת יצויין שרק התורם עצמו הוא שרשאי לקבל תשלום על תרומתו. אבל המתווך בין התורם לבין משפחת החולה, בין שזה אדם פרטי ובין שזה מוסד שמקבל על עצמו הטיפול בזה, הוא חייב לעשות זאת משורת הדין, שהרי זו טרחה שכל אחד מחוייב בה מגדר "השבת גופו". על כן אסור לו לקבל תשלום על זה, פרט ל"שכר בטלה" כאמור במקרה של השבת אבידה. וראוי לעגן זאת בחוק. שכך אנו ניצלים מסכנת התפתחות מיסחור באיברים.²⁴

18. סנהדרין ע"ג, א.

19. רמב"ם פרק א מהלי חובל ומוזיק. חו"מ סי' תכ.

20. מ"ס ב"ק צג, א. רמב"ם פ"ה, יא. חו"מ סי' תכא, סעיף יב.

21. ע"י חו"מ סי' רסד סעיף ד' ברמ"א, הגר"א, ונתה"מ ס"ק ח.

22. ראה מקורות לשאלה א - הע' 13, 14.

23. מ"ס ב"ק צ"ג, א.

24. הגרש"ז ארעבאבך זצ"ל התייר גם למתווך ליטול שכרו. ראה נשמת אברהם, כרך ד', חו"מ סי' כ' ס"ק א' ד"ה ולגבי הסרסור שמתווך. - הערך